

El llatí i el català

De totes les llengües derivades del llatí, el català és, sens dubte, amb l'italià, una de les més properes a la soca, tant pel que fa a l'estructura morfològica i sintàctica, com a la semblança de les paraules, que denoten un origen comú. Per això el coneixement de la llengua llatina facilita el de la catalana, i el de la catalana ha de ser un incentiu per a aprofundir la llatina.

D'on vénen els articles

El qui resta sorprèn perquè en els parlars catalans hi ha dues famílies d'articles, frueix amb el descobriment del fet que, com que en llatí no hi ha articles, els de les llengües modernes deriven d'algun pronom. I així, s'adonarà que les formes normatives "el", "la", "els", "les" vénen de *ille, illa*, i que les del parlar salat, "es", "s", "sa", "es" "ses", d'alguns indrets de la Selva i de l'Empordà, i de les Illes, i de la toponímia d'altres llocs, com a l'Anoia i al Baix Llobregat -Sant Esteve Sesrovires, Sant Just Desvern, o Sant Joan Despí, a les portes de Barcelona- tenen llur origen en *ipse, ipsa*.

Ipse i idem, i pronom relatiu

I a propòsit d'aquesta paraula no és inútil saber que el llatí té dos adjectius o pronoms que expressen una certa idea de "mateix", o "igual", bé que amb matisos diferents: *ipse, ipsa, ipsum* i *idem, eadem, idem*. Amb el primer, *ipse*, es recalca la igualtat amb un mateix: *ego ipse, jo mateix*; i amb el segon, *idem*, s'assenyala la identitat amb un altre, com en el conegut text en què Vicenç de Lerins recorda que les formulacions de la fe cristiana han de ser acollides «*eodem sensu, eademque sententia*», en el mateix sentit, homogèniament.

Amb el sentit d'*ipse*, a voltes s'hi assembla un ús de l'adjectiu "propi", com en la locució *motu proprio*, de pròpia iniciativa.

També el pronom relatiu *-qui, quae, quod-*, tan bàsic, pot donar la clau per a una bona utilització d'algunes formes, tant simples com compostes: per parlar de si hi ha "quòrum" en alguna votació; quan s'escriu un "quòdlibet" o es produeix un *quid pro quo*; o es tracta de les relacions entre el patrimoni del de *cuius*, i qui l'ha d'heretar.

D'algunes declinacions

Els qui tenen dificultat amb les vocals neutres, i no saben com escriure, per exemple, els femenins del singular i del plural, els ajudarà la comparació amb la primera declinació llatina, que inclou molts noms d'aquell gènere, els quals tenen el nominatiu singular en "a", i en plural, fan "ae"; i de manera semblant, també en català escriuran "rosa" en singular, i "roses" en plural. El qui sap les diverses formes de les paraules de la 3ª declinació, podrà resoldre alguns dubtes: com que es declina *servitudo -inis*, o *habitus -inis*, aquesta "d" es mantindrà, i en català serà "servitud" i "habitud", però si fa *salus -utis*, *virtus -utis*, escriurem, en canvi, "salut", i "virtut", amb "t". I, ja que en llatí hi ha una paraula masculina que és *retis -tis*, un, si vol, podrà dir "un ret" en comptes d'una "xarxa", sobretot si es refereix a una bossa de malla per a recollir la cabellera.

El coneixement de diversos noms llatins farà apreciar la varietat de formes catalanes que en provenen: per exemple, de *fortitudo*, "fortitud", "fortalesa", o "fortesa" i si ens plau "fortea", com en alguns clàssics. De *bonitas*, "bondat" i "bonesa". Mentre que de *tristitia*, derivaran "tristes" i "tristor". I d'*altitudo*, "altitud", "alçària", "alçada" i "altura", en part coincidents, i en part divergents. I el mateix es podria dir pel que fa a les que vénen de *vetustas*: "vellesa", "vellura", "vellúria" i "vetustat"; de *malitia*: "maldat", "malícia", "malura". I de *temperantia*: "temprança" i "temperància". I *amaritudo* inspira "amargor" i "amargura". I de l'arrel de *simplex -icis*, són "simple" i "ximple", "simplicitat" i "ximperia". I, tot conservant-se intacta la paraula llatina *perfidia*, que significa pròpiament deslleialtat o maldat, hom s'alegrarà pel fet que un ús posterior hagi donat lloc també a un sentit més benèvol, com és el de "porfídia", i "porfidiós", i s'hagi passat a la idea d'"obstinació" o "entestament" que ha induït la mutació de "pèrfids" a "porfidiosos", i assuauja certs usos antics.

Formes cultes i populars

Sovint, una variada derivació d'una o diverses arrels donarà lloc a formes, unes vegades populars i d'altres arcaïques: de *dolens -entis* vindrà "dolenteria", "dolença" o "dolent"; de *vacuus* derivarà "vacuïtat", i "buidesa" o "buidor". I el qui no vulgui usar el popular "pair," o els

seus derivats "païment" o "païdor", del culte *digero* o *ingero*, en treurà "digerir", "ingerir", "digestió", "ingesta" o "digest".

De vegades crida l'atenció el fet que d'una paraula més aviat culta, deformatant-se, en surti una altra de popular: de *volumen*, "volum" i "embalum", i de *consortium*, "consorci" i "conxorxa", o que aparegui un mot de tall grecollatí, com "andròmina". I que *disciplina* doni, no solament "disciplina", sinó també "deixuplina". O que amb audire estiguin emparentats "audició" i "oïda", i els contraposats "exaudir" i "desoir".

Etimologies

L'interès per les etimologies ajudarà de vegades a esvair dubtes. Així, al qui es pregunta per què en català i en altres llengües s'escriu "moviment", o "movible", amb "v", i en canvi, "mòbil", amb "b". Potser esbrinarà que en llatí, de l'arrel originària, el verb *moveo*, moure, se'n va derivar *movibilis* que després va evolucionar cap a la forma sincopada *mobilis*. I en català, i en altres llengües, quan la paraula s'escurça, ens hem quedat amb la segona "b", i diem "mòbil", i en castellà amb la primera "v", i diuen *móvil*.

El fet que, de la virtut intel·lectual, anomenada amb paraula grega, *synderesis*, llatinitzada, n'hagi sortit la de "senderi" -recordem la dita "aquell no té seny ni senderi"-, diu molt en favor de la formació clàssica de les persones que ja en èpoques llunyanes l'empraven. I no és estrany que, del nom d'un emperador, i de la seva abundosa taula, en descendeixi una paraula ben expressiva: "tiberi".

I diguem, de passada, pensant en una paraula de gran utilitat que, si se sap que *res rei* significa "cosa" -i d'allí vénen derivats com "realitat", "real", o "realment"-, es comprén millor que per a donar nom a allò contrari a la idea de cosa, es digui "no-res", amb la negació al davant.

Amb tots els "ets" i "uts"

El coneixement de les conjuncions aplicat a la diplomàtica, haurà ajudat a escriure un document amb tots els "ets" i "uts", partícules -la conjunció copulativa *et* i la final *ut*- que surten sovint en els inicis dels escrits, perfilades amb una lletra capital especialment acurada. I el qui ha llegit en llatí *adhuc* amb un valor temporal de "fins ara" o "encara", procurarà utilitzar bé aquest mot en català -"àdhuc"-, que és un sinònim culte de "fins i tot", i no se li acudirà confondre'l amb la forma *ad hoc*, per a indicar una relació de finalitat amb una cosa.

Famílies de paraules

Mai no es valorarà prou el coneixement adquirit d'un dels verbs més utilitzats: el *fero*, el significat primari del qual és "portar", amb les diverses formes amb què s'enuncia: *fero*, *fers*, *ferre*, *tuli*, *latum*, que, en formes simples o compostes, donen lloc a paraules ben importants: "conferència", "referència", "deferència" o "inferència", i "col·lació", "relació" i "il·lació", "oferiment" i "oblació". I encara podríem afegir que la frase gràfica "això és una llauna" tindria un sentit més satisfactori si es convertís en "això és una lata", ja que "lata" pot ser allò que s'allarga desmesuradament, i es "dilata", com li passa a un tràmit administratiu o a un procés judicial, que sofreixen una "dilació". O quedarà més clar que, si s'utilitza un mot, *lato sensu*, es vol dir que s'ha d'entendre en sentit ampli, al contrari de *stricto sensu*.

En el llenguatge jurídic

Esperem que hom es resistirà a eliminar certes expressions del llenguatge literari i el forense: quan es distingeix entre *de facto* o *de iure*, "de fet" o "de dret", i encara, anant més lluny, es pretén superar el que és *de iure condito*, que està d'acord amb el dret vigent, i arribar a allò que seria *de iure condendo*, del dret que s'està fent. I, si es vol matisar, es fa una afirmació *mutatis mutandis* o *servatis servandis*, canviant o tenint en compte el que calgui, o *caeteris paribus*, a igualtat de tota la resta; o si s'ha de remarcar que un tracte serà ferm, *rebus sic stantibus*, si les coses es mantenen així. O quan s'argumenta *a sensu contrario*, en sentit contrari, o es vol esbrinar si en l'actitud de l'altra part hi ha un *animus iocandi*, una intenció de bromejar, o bé un *animus iniuriandi*, d'injuriar, o si es dona per sabut que hi ha d'haver una *non reformatio in peius* d'una sentència, que no s'admetrà un canvi a pitjor; i quan en algun document s'hi valora la importància de les coses *obiter dicta*, dites de pas. Hi ha qui prefereix actuar *fortiter in re et suaviter in modo*, amb fermesa en el fons, i amb suavitat en la forma, i qui ho fa *manu militari*, amb mà dura.

I allò de *melior est condicio possidentis* -és millor la condició de qui té la possessió d'una cosa-, continuarà essent un criteri útil en matèria jurídica i moral, i en qualsevol cas, per fortuna, en

favor de tothom, no decaurà el criteri de *in dubio, pro reo* -en cas de dubte, cal afavorir el reu-, en matèria penal.

De cap a peus

Un vol estudiar una qüestió *a radice*, fins al fons, i un altre, més aviat, *per summa capita*, superficialment, encara que sigui la de la renda *per capita*.

I a propòsit d'aquest mot, *caput -itis*, "cap", no es podrà passar amb indiferència davant d'una munió de derivats, com ara els que indiquen preeminència: el "cap", "el conseller en cap", "el cap de taula", "el cap de casa", "el cap del dol", "el cap i casal", "el cap de colla", i tants d'altres: "capítol", "capitell", "capitació", "capital" o "cabdal", "capità", "capitost", "caporal", "capitalista" o "capatàs", o dels que se'n deriven a través de la forma catalana: "caparró", "caparrut", "cabut", "capirot", "caperulla", o "cabiscol". O els que fan pensar en l'extrem més destacat: el qui està xop "de cap a peus", el qui després de viatjar "d'un cap a l'altre de la terra", torna a "fer cap" a casa, per "cap d'any", o per passar-hi el "cap de setmana".

I se sabrà com "capténir-se" i no "capficar-se", ni tenir "maldecaps", o evitar els "trencacaps": de vegades, "cabussant-se" a la piscina, i d'altres, "fent una capitomba" al gimnàs; o com col·locar unes peces "capiculades". Hom s'adonarà que sol ser veritat allò de "tants caps, tants barrets". I de vegades hom comptarà "pel cap baix" i d'altres, "pel cap alt". I es trobarà particularment significativa l'expressió *capitis deminutio*, que ve del dret romà, per a referir-se a la pèrdua, lamentable, de certs drets civils.

El qui s'aprèn de cor, un text, de cap a peus, al peu de la lletra, no necessàriament li donarà després una interpretació *ad pedem litterae*, ni pedestre, però sí que anirà amb peus de plom, pas a pas, *pedetemptim*, sense que per això se senti lligat de peus i mans. I si sap que *pes pedis* vol dir "peu", li semblarà molt natural que algunes coses que coneix ben bé es diguin "pedal", "pedestal", "pedicura" i "peduncle", i endevinarà d'on ve el mot "pedania", o que "pedi pèdia" és quelcom relatiu al peu. I si, a més, ha estudiat un poc de grec, sabrà que en aquesta llengua, peu es diu *pous podós* i que hi ha també paraules derivades, de vegades amb sentits iguals a algunes de les anteriors, com són les de "pòdium", "podologia" i "podòmetre". I si, per altra banda, no ha oblidat que, en la llengua hel·lènica, hi ha una altra veu *-pais paidos-* que significa "infant", i que és l'arrel de paraules boniques com "pedagogia", "pediatre", "logopèdia", i també d'altres que no són de grata recordació, es trobarà en millors condicions per no confondre unes i altres.

En d'altres pobles

Es pot pensar que l'apreci a les arrels llatines ens farà entendre les habituds d'altres pobles que, tot i ser més llunyans del món mediterrani, han posat l'*habeas corpus* en les seves lleis fonamentals; ens han ensenyat a parlar de *campus universitari*, i del *curriculum vitae* o dels *curricula*, ben declinades aquestes paraules, segons el gènere, nombre i cas; i també que amb les inicials "a.m." i "p.m", vulguin dir *ante meridiem* i *post meridiem*, abans o després del migdia; i que els historiadors escriguin "a.U.c.", i llegeixin *ab Urbe condita*, des de la fundació de l'Urbs, és a dir, de Roma; i que els corresponents de premsa donin la notícia de la benedicció del Summe Pontífex *Urbi et orbi*, a l'Urbs i a l'orbe enter.

De l'ús litúrgic

Un altre capítol seria el de les expressions llatines provinents de l'ús litúrgic, que hom encara recorda, sobretot si formaven part d'algun cant, la qual cosa en facilita sempre la memorització. Així, escau plànyer algú, comentant que està fet un *ecce homo*, o que passa en la vida per un veritable via crucis; o es diu d'un altre que és un tros de "quòniam". O es bromeja amb algú dient que li agraden els *cum quibus*, per referir-se als diners, i això, tal vegada perquè a continuació d'aquestes, al prefaci de la missa, s'hi sentien les paraules *et nostras voces* que, si es pronunciaven a la catalana, fàcilment es podrien relacionar amb les "bosses" on podien anar a parar.

Neologismes i argot mèdic

Segurament ara no es posaria el nom d'òmnibus a un col·lectiu de passatgers, fos o no fos gratis el transport, o en tot cas quedaria apocopat en bus, a la manera anglosaxona; ni potser el de "lavabo", encara que cal recordar que, fa ben poc, s'ha donat el nom de "vídeo" -extret d'un verb de la 2ª conjugació, "jo veig", correctament pronunciat, amb l'accent sobre la "i"-, a un dels estris més universalment difosos del món dels mass media. I notem encara que, a través

de l'anglès ens ha vingut aquesta paraula llatina -els media-, pròpia de la comunicació de masses.

I es de suposar que ja es quedaran en l'argot mèdic, a més de moltes paraules tècniques, i de les que serveixen per a denominar tant els microbis, bacils o virus, com les malalties, també aquelles que han estat consagrades per un ús inveterat, per exemple, alguns eufemismes, o d'altres de significació ambigua, com la forma d'origen verbal "placebo", o la qualificació d'"èxitus", que es dona a una operació quirúrgica que ha tingut un resultat letal.

No són anacronismes

El que seria difícil de dir és si avui dia, amb la davallada de la llengua de Roma, que s'està experimentant, algú s'animaria a donar el títol de *Quo vadis?* a aquella espectacular pel·lícula que tothom coneix, o a la novel·la de la qual és adaptació. O si una marca comercial jugaria encara amb la frase "non plus ultra" -la que donava sentit a les columnes d'Hèrcules, com a fi del món-, reprenent-la com a distintiu de qualitat, paraules que els navegants de la mar i de l'espai, de l'edat moderna, retocaren, per mostrar llur voluntat d'anar *plus ultra*, i més enllà del *Finis terrae*.

Agrada, per tot això, trobar una col·lecció de cançons de Raimon amb el títol de *Indesinenter*, incessantment. I, ja no ho cal dir, que les composicions musicals de Beethoven continuïn catalogades segons el número d'*opus*.

Cara al futur

I encara que, sens dubte, en el futur, els ordinadors facilitaran les traduccions, tindran un doble avantatge els qui siguin capaços d'accedir directament als fons on es troben els clàssics de l'humanisme, llegint-los en la llengua en què s'ha fet gran part de la ciència, tant en matèries religioses com profanes, i de la història en el nostre vell món, fins fa un parell de segles.

I qui sap si, després d'una situació de *statu quo*, -diguem-ho encara amb un cultisme manllevat del vocabulari de les relacions internacionals- es tornarà a valorar el llatí com a patrimoni universal, més que no pas qualsevol de les llengües modernes que, en un moment determinat, siguin també un útil vehicle d'expressió, i amb les quals tal vegada es mantindrà un amical *modus vivendi*.

Ferran Blasi i Birbe
Doctor en Teologia. Periodista. Lletrat.